

„Neviditelní“ aktéři v policy analysis

“Invisible” Stakeholders in Policy Analysis

Eva M. Hejzlarová

ABSTRACT The aim of this article is to establish both theoretical and methodological support for the formulation of so-called “invisible” stakeholders’ attitudes. The term is introduced in order to reflect the way marginalised stakeholders are treated in policy analysis – it means that these stakeholders are neglected and, further, rendered invisible. First, the term is defined and various theoretical and methodological approaches are described, and then stress is placed on empirical data and the process of the formulation of “invisible” stakeholders’ needs and attitudes. Data from the author’s previous research on lone mothers in the Czech Republic are reflected upon and the specifics of the formulation (and its risks) are depicted in order to give some hints for practical application. The findings prove that the concept of the “invisible” stakeholder has great potential to enrich policy analysis and public policy making, and to empower “invisible” stakeholders.

KEY WORDS Stakeholder analysis, invisible stakeholders, vulnerable groups, marginalised groups, lone mothers, Czech Republic, policy analysis

Úvod

Jedním z ústředních konceptů veřejné politiky jako vědní disciplíny a policy analysis jako specifického přístupu k veřejné politice¹ (Veselý 2006) je koncept *aktéra*.² O zkoumání aktérů politiky se opírají vlivné teorie (např. Sabatier 1999), analýza aktérů je součástí učebnic policy analysis i veřejněpolitických analýz. Za aktéra (*stakeholder*) je obecně považována osoba, skupina osob či instituce, které v dané veřejněpolitické problematice o něco jde,

---

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 1/2014. S. 109–129. ISSN 1214-813X.

¹ Veřejná politika (*public policy*) je obor zaměřený na zkoumání procesů tvorby politiky a výstupů politiky. Zabývá se jednak obsahy politik, ale zároveň i příčinami a důvody (proč jsou politiky vytvářeny) a jejich důsledky a účinky (co může být důsledkem politických opatření); *policy analysis* je pak označení pro prakticky orientovaný výzkum, jehož cílem je generování poznatků využitelných při tvorbě reálné (konkrétní) politiky. V českém prostředí vycházejí veřejná politika i policy analysis více z tradic sociologie, a to personálně i institucionálně (v ČR jsou aktuálně akreditovány dva magisterské programy mající v názvu sousloví „veřejná politika“ – program „Veřejná a sociální politika“ zajišťovaný Katedrou veřejné a sociální politiky přitom organizačně spadá pod Institut sociologických studií FSV UK, program „Veřejná politika a lidské zdroje“ zajišťuje Katedra sociální politiky a sociální práce FSS MU).

² Vznik tohoto článku byl podpořen z prostředků programu PRVOUK, P17 – „Vědy o společnosti, politice a médiích ve výzvách doby“. Na tomto místě bych ráda upřímně poděkovala recenzentům/recenzentkám za důkladnou a trefnou zpětnou vazbu, která článek posunula z původní verze o notný kus dál.

kteřá zde má svůj zájem (Veselý a Nekola 2007). Reálná konceptualizace aktérů se nicméně nese v duchu jejich strukturace v matici podle moci a zájmu jednotlivých aktérů (srov. např. Start a Hovland 2004). Moc posunout veřejněpolitický problém k řešení nebo jeho řešení blokovat a zájem na řešení problému jsou pochopitelně zásadní charakteristiky aktérů. Pokud nicméně policy analysis nesleduje žádné jiné, pozornost se nakonec vždy soustředí na aktéry, kteří moc mají a jejichž zájem je dobře formulovaný a pro výzkumníka snadno identifikovatelný.

Z hlediska veřejné politiky a policy analysis tak lze ideálního a „viditelného“ aktéra – v tom smyslu, že nese charakteristiky zachytitelné za pomoci výše uvedených parametrů – vymezit následovně. Typicky jde o formalizovanou skupinu, která má určitou historii a je již etablovaná, disponuje určitou mocí, má vyhraněný a veřejněpoliticky relevantní postoj k řešení daného problému, je v rozhodovacím prostoru vidět, a je tudíž relativně snadno zkoumatelná. Přestože by podobný výměr aktéra podepsal dnes jen málokterý analytik, praxe i teorie policy analysis se implicitně nesou v tomto duchu. „Bílým místem“ na pomyslné mapě policy analysis a šířeji veřejné politiky jsou tedy limity konvenčního nahlížení na aktéry. Článek v reakci na tyto limity zavádí pojem „neviditelný“ aktér, jenž odkazuje k aktérům, kteří výše uvedené charakteristiky „ideálního“ aktéra nesplňují, ale jejichž postoje a zájem by měly být brány v potaz, protože se jich daný veřejněpolitický problém týká. Představením teoretických a metodologických opor a také prostřednictvím empirické evidence pak článek usiluje o zaplnění tohoto „bílého místa“.

Další přiblížení „neviditelných“ aktérů může přinést negace výše uvedených charakteristik „ideálního“ aktéra: jde spíše o neformalizovanou skupinu bez výrazné společně utvářené historie a veřejněpolitické zkušenosti, které nemá ani moc, ani veřejněpoliticky relevantní postoje k řešení daného problému, ani relevantní zdroje (ať už jde o čas, finance nebo sociální či kulturní kapitál), které by mu umožnily se problémem zabývat. V rozhodovacím prostoru zároveň není vidět, a i proto zůstává na okraji pozornosti mainstreamové policy analysis.

Přestože pojem zavádím jako nový, existují příbuzné termíny, vůči kterým je funkční „neviditelné“ aktéry vymezit. V sociologické literatuře se například hovoří o tzv. *skryté populaci* (hidden population; např. Lambert 1990): jsou jí míněny skupiny, ke kterým je obtížné získat přístup a kvantifikovat je (typicky například lidé bez domova nebo tzv. oběti obchodování s lidmi). Oba termíny jsou si blízké, existuje mezi nimi však zásadní rozdíl. S termínem „neviditelný“ aktér se „skrytá populace“ překrývá v tom, že „neviditelný“ aktér může, zároveň ale nemusí být členem „skryté populace“. Ve výměru „neviditelného“ aktéra nicméně nejde o pohled na určitou skupinu jako na objekt kvantifikace, ale jako na skupinu marginalizovanou. Literatura v oblasti tradiční policy analysis týkající se charakteristik aktérů nabízí také některé překryvy, ovšem bez odpovídajících akcentů.

Typologie dle Grimblea a Wellard (1997) rozlišuje aktivní a pasivní aktéry s tím, že aktivní jsou ti, kteří politiku určují, a pasivní ti, kdo jsou jejími příjemci. „Neviditelní“ aktéři by přitom podle této autorské dvojice zcela jistě spadali mezi pasivní aktéry. Přestože má toto dělení svou vnitřní logiku, problematický je fakt striktního oddělování příjemců od tvorby politiky (viz teorie governance a deliberativní policy analysis později); otázkou jsou také důsledky, které s sebou nálepka pasivního aktéra nese. Klasifikace Mitchella, Agle a Wood (1997) pak rozlišuje dokonalé aktéry, aktéry v očekávání a latentní aktéry (*definitive*

stakeholders, expectant stakeholders, latent stakeholders) podle ne/přítomnosti těchto hodnot: moc, legitimita, naléhavost. „Neviditelným“ aktérům by pravděpodobně připadla nálepka latentních aktérů, případně by se vůbec nezařadili, protože je obtížné mluvit o naléhavosti u skupiny, která nemá prostředky k tomu, aby tíživost či naléhavost své situace dávala najevo.

Specifické vlastnosti, které „neviditelné“ aktéry zakládají a které je odlišují od „standardních“ aktérů, jsme již zmínili; zbývá ještě ozřejmit důvody, proč jsou tito aktéři opomíjeni, a to ze strany akademiků a praktiků policy analysis. Tyto důvody jsou v zásadě dva (byť vnitřně provázané). Za prvé jakýsi pragmatický nezáměr – zkoumání „neviditelných“ aktérů nese jak pro akademiky, tak pro praktiky vysoké transakční náklady, a navíc není zcela jasné, jak a zda vůbec je možné zjištění týkající se „neviditelných“ aktérů využít. Hlavní proud policy analysis je přirozeně zaměřen na to, jak se politiky utvářejí, jaké dynamiky tvorbu rozhybávají a jaké ji inhibují, co má na výslednou podobu politiky vliv apod., a pozornost věnovaná těm, kteří stojí na okraji tohoto dění, není právě častá. Za druhé pak to, že fenomén „neviditelného“ aktéra není řádně konceptualizován a scházejí metody k jeho zkoumání. Jednou z ambicí tohoto článku je pádnost obou těchto důvodů umenšit prostřednictvím zakotvení tohoto pojmu, diskuze metodologického rámce a provedení případové studie.

V článku budou nejprve představena teoretická východiska pro konceptualizaci „neviditelných“ aktérů, a to zejména různé směry policy analysis a teorie sociální konstrukce cílových skupin autorek Schneider a Ingram (1993). Poté bude pozornost věnována odpovídajícímu metodologickému rámci, následovat bude případová studie zaměřená na české samozhivitelky jako „neviditelné“ aktérky a v závěru shrnu zjištění napomáhající budoucí práci s tímto konceptem.

Teoretická opora v policy analysis

Policy analysis prošla v 80. letech 20. století tzv. argumentačním obratem (Fischer a Forester 1993), při kterém byly zproblematizovány některé rysy a limity tehdejší policy analysis – zejména technicistnost a nereflektovaná normativita veřejné politiky. Výsledkem obratu bylo rozrůznění policy analysis do mnoha směrů (srov. Durnová 2011). Opírat se přitom budu zejména o ty proudy, které buď pracují s aktéry, nebo mají rozvinutý metodologický aparát pro analýzu mocenských praktik, které některé aktéry zneviditelňují.

Na nejobecnější rovině lze při konceptualizaci „neviditelných“ aktérů vyjít z úvah o režimu governance, které se zaměřují na alternativy k hierarchickému systému vládnutí a reprezentace zájmů, konkrétně z konceptu tzv. *sítí governance* (governance network). Sørensen a Torfing (2005) o nich hovoří jako o sítích, v nichž na horizontální úrovni probíhá komunikace mezi aktéry, kteří ať už explicitně, nebo implicitně reprezentují pluralitu formalizovaných i neformalizovaných skupin. Metacílem, který tento koncept sleduje, je zvýšení efektivity a legitimacy vládnutí, vzhledem k cílům tohoto článku je podstatný zejména imperativ zapojení dotčených skupin, a to bez ohledu na jejich moc či politické ambice. Přímým efektem tohoto zapojení jsou informace, znalosti a hodnocení, na základě kterých je možné přijímat kvalifikovanější politická rozhodnutí, větší šance přesvědčit dotčené skupiny o prospěšnosti daných opatření a prevence implementačního deficitu (srov. Sturdy, Smith-Merry a Freeman 2012). Vedlejším efektem pak může v ideálním případě být posílení

sebeuvědomění těchto skupin (*empowerment*) a celkově zesílení pomyslného gravitačního pole politiky pro tyto aktéry – zatímco v tradičním systému vládnutí jsou „neviditelní“ aktéři na okraji, zde dostávají prostor vyjádřit se a politiku spoluutvářet.

Podobné akcenty má deliberativní policy analysis (Hajer a Wagenaar 2003), která se oproti tradiční policy analysis vymezuje prostřednictvím důrazu na zapojení aktérů, potřebu jejich autentického dialogu a ne-technicistního řešení problémů. Jedním z ideálů deliberativní policy analysis je nalezení širokého konsenzu nad řešením daného veřejněpolitického problému.

Jedním z pilířů zkoumání „neviditelných“ aktérů bude velmi pravděpodobně analýza praktik, prostřednictvím kterých jsou různí „neviditelní“ aktéři zneviditelňováni, a analýza toho, jak jinak je s nimi na symbolické rovině nakládáno. Zde lze čerpat z diskurzivní policy analysis (Howarth, Norval a Stavrakis 2000) a interpretativní policy analysis (Yanow 2000), které kladou důraz na analýzu jazyka a významů.

Opřít se lze také o feministickou kritiku policy analysis, kterou nejtrefněji shrnuly pravděpodobně Bensimon a Marshall (2003). Feministická kritika vychází z toho, že tradice policy analysis jako disciplíny jsou androcentrické a primárně reflektují zkušenosti a problémy spojované tradičně s maskulinitou a specificky s tím, jaké zkušenosti má a jakým problémům čelí muž-běloch žijící v západní části světa. Jakkoli je primární analytickou kategorií feministické analýzy gender, zaměřuje se feministická kritika na výkon moci prostřednictvím řady opozic (bílý–černý; západ–východ; zdravý–nemocný apod.), takže dokáže reflektovat celou škálu nerovností. Smyslem kritiky je pak jednak odhalovat genderovou slepotu ve zdánlivě neutrálních teoriích, metodách i praktikách policy analysis a revidovat je, a jednak provádět policy analysis v souladu s feministickými principy, které lze reflektovat při výběru problému či tématu a průběhu sběru dat a analýzy. Velmi prakticky rozpracovává téma analytického rámce pro feministickou policy analysis McPhail (2003), užitečnost feministické analýzy dokládá například Schwenken (2008) na příkladu migrantek či Paterson (2010) na příkladu obětí domácího násilí, kde kombinuje feministický přístup s perspektivou interpretativní policy analysis. Pro úplnost dodejme, že pozice feministického přístupu je v policy analysis velmi okrajová (Hawkesworth 2010).

Teorie sociální konstrukce cílových skupin

Zatímco dříve zmíněné teoretické přístupy jsou pro „neviditelné“ aktéry klíčové z makropohledu, pro rekonstrukci či zesilování jejich hlasu jsou důležité teorie týkající se specificky těchto skupin. Užitečná bude jistě řada dílčích teorií a konceptů, funkční pro řadu „neviditelných“ skupin bude ale zejména teorie sociální konstrukce cílových skupin. Teorie, za kterou stojí autorky Anne Schneider a Helen Ingram, vysvětluje primárně to, jak ovlivňuje sociální konstrukce cílové skupiny politiku, která je vůči této skupině uplatňována. Využití má ale i v případě „neviditelných“ aktérů, protože reflektuje i to, jakým způsobem na sebe jednotlivé skupiny nahlízejí.

Hlavní tezí této teorie je, že způsob, jakým jsou konstruovány cílové skupiny určité politiky, určuje do velké míry i podobu dané politiky, konkrétně to, jaká jí bude věnována pozornost a jaké nástroje budou využity. Autorky přitom hovoří o čtyřech typech konstrukcí cílových

skupin – podle toho, jakou má daná skupina politickou moc a zda je vykreslována pozitivně či negativně, hovoří o „zasloužilých“ (hodně moci, pozitivní konstrukce), „uzurpátorech“ (hodně moci, negativní konstrukce), „potřebných“ (žádná nebo malá moc, pozitivní konstrukce) a „deviantních“ (žádná nebo malá moc, negativní konstrukce). Toto jednoduché schéma později prokreslují Schneider a Sidney (2009), když rezignují na matici a naznačují rozdíly i v rámci zdánlivě homogenních skupin, jako jsou třeba matky, matky samoživitelky, náctileté těhotné apod. Vzhledem k tématu článku blíže popíšeme jen skupiny „deviantní“ a „potřebné“.

Schéma 1: Matice cílových skupin politik dle Schneider a Ingram

		Konstrukce	
		Pozitivní	Negativní
Politická moc	Silná	Zasloužilí (Advantaged) Senioři Byznys Veteráni Vědci	Uzurpátoři (Contenders) Bohatí Velké odbory Menšiny Kulturní elity
	Slabá	Potřební (Dependents) Děti Matky Hendikepovaní	Deviantí (Deviants) Lidé trestaní Závislí na drogách Komunisté, anarchisté, gangy

Zdroj: Schneider a Ingram 1993: 336 (překlad E. M. H).

Podle teorie Schneider a Ingram (1993) je pro „deviantní“ příznačné to, že jsou jako adresáti některé z politik tematizováni zejména během předvolebních kampaní a že se pravděpodobněji než jiné cílové skupiny dočkají represivních veřejněpolitických opatření, a to přestože je to často z hlediska efektivity kontraproduktivní. Co do potenciálních nástrojů na ně politická reprezentace vynakládá zdroje jen neochotně – přijatelnější jsou například informační kampaně. Sociální konstrukci této skupiny lze krátce vystihnout prostřednictvím zprávy, kterou politika směrem k ní vysílá: jste špatní a jste pro společnost problémem. I proto je například snáze akceptovatelné, aby byly například gangy mladistvých pronásledovány a trestány, než aby byla vyvinuta snaha přesměrovat energii jejich členů směrem k legálním aktivitám.

Oproti tomu jsou zájmy „potřebných“ vnímány jako oprávněné a pro každého politika je velkým plusem, podaří-li se mu vytvořit dojem, že tyto zájmy hájí. Na druhé straně disponuje tato skupina jen nepatrnou politickou mocí, což přesun zdrojů znesnadňuje. Příznačné je rovněž to, že odpovědnost za skupiny tohoto typu je přisuzována rodině, církvím a soukromému sektoru. Nástroji, které jsou pro tento typ uplatňovány, jsou dávky, které v sobě nicméně v důsledku nesou „labeling“ a stigmatizaci. Členové skupin tohoto typu jsou vykreslováni prostřednictvím přívlastků jako „bezmocní“ či „bezradní“ (tj. radu potřebující). Problémy, kterými skupiny v této kategorii trpí, jsou konstruovány tak, že jsou to problémy právě a jen této skupiny, nicméně že vyřešit je tato skupina nezládná. Lekce z politiky pro ně zní, že pomáhat jim není ve veřejném zájmu a že pokud se jim pomoci dostane, tak pouze díky velkorysosti a soucitu ostatních (Schneider a Ingram 1993).

Metodologický rámec

Metodologicky se lze v uvažování o „neviditelných“ aktérech a při policy analysis v souvislosti s nimi velmi dobře inspirovat celou řadou prací napsaných v rámci diskurzivní, interpretativní či feministické policy analysis. Pokud bychom uvažovali o tlumočení jejich postojů, lze vycházet ze sociologické literatury týkající se tzv. zranitelných či ohrožených (*vulnerable*) skupin a z literatury gender studies.

Prvně zmiňovaný přístup, který lze nazvat výzkumem o „neviditelných“ aktérech, není třeba nijak detailněji popisovat či „vymýšlet“. Sběr dat není v případě těchto výzkumů nijak zvlášť specifický – data mohou být v tomto případě texty veřejněpolitických dokumentů, stenozáznamy, rozhovory apod. Způsob jejich analýzy se odvíjí od specifík dat a zkoumaného problému, nabízí se diskurzivní analýza (viz diskurzivní policy analysis) či analýza rámců. Prezentace závěrů pak s sebou v tomto případě také nese žádné zvláštní nároky.

Naopak výzkum s „neviditelnými“ aktéry je méně prozkoumaný. V této části se budu soustředit na tři fáze výzkumu, které je třeba metodologicky podchytit: sběr, analýzu dat a prezentaci závěrů.

Jako vhodné techniky sběru dat jsou v souvislosti s tzv. zranitelnými či ohroženými skupinami obecně uváděny zúčastněné pozorování, rozhovory a focus group (srov. např. Reinhartz a Davidman 1992). Zejména focus group je považována za ideální nástroj, jak na relativně malé ploše získat relativně pestrá a díky interakci zároveň strukturovaná data. Madriz (2000) také hovoří o focus group explicitně jako o nástroji „zviditelňování“ marginalizovaných skupin nebo „tlumočení“ či „zesilování“ jejich hlasu. Z feministických pozic je focus group rovněž vhodným prostředím pro informační partnerky, které by se kontaktu jeden na jednoho, popřípadě jedna na jednu, bránily, respektive necítily by se v něm bezpečně. Nezanedbatelným plusem je také to, že pro informační partnery může být výzkum formou focus group přínosnější ve smyslu výměny a sdílení zkušeností s ostatními členy znevýhodněné skupiny a může je více stimulovat a posilovat v jejich dalších krocích.

Relativně probádanou cestou je také sběr dat v oblasti lokálně definovaných problémů v duchu deliberativní policy analysis, kde se využívají různé techniky zapojování veřejnosti, ovšem ani ty nejsou vždy zárukou zapojení marginalizovaných skupin. Příkladem může být komunitní plánování sociálních služeb, které je v Česku vedle tvorby strategických plánů pravděpodobně nejčastější platformou pro zapojování veřejnosti. Přestože se zde mají u jednoho stolu setkat zástupci zřizovatelů (obec nebo kraj), poskytovatelů (organizace poskytující sociální služby) a příjemců, respektive uživatelů sociálních služeb, není účast uživatelů (často právě skupin čelících sociálnímu vyloučení) ani zdaleka samozřejmostí. Pokud už zapojení jsou, jde často o uživatele stávajících služeb, nikoli uživatele potenciální, kterým nemusí nabízené sociální služby vyhovovat. Jak navíc konstatuje Kubalčíková (2009), existuje více východisek pro zapojování uživatelů, respektive zjišťování jejich potřeb – motivace „zapojovatele“ může být úzká a vedoucí pouze k získání zpětné vazby, lze ale postupovat i více inkluzivně s ideálem toho, aby (potenciální) uživatelé služeb získali větší kontrolu nad svými životy a z celého procesu odešli posílení.

Jako problematická cesta se naopak jeví získávání názorů „neviditelných“ aktérů prostřednictvím dotazníkových šetření. Jak ukazuje například Berinsky (2002), hlasy těch, kteří jsou ekonomicky či sociálně znevýhodněni a nedisponují politicky relevantními zdroji, nejsou

často v klasických dotazníkových šetřeních slyšet. Důvodem je jednak to, že tito lidé neumějí formulovat své postoje a názory stejně rychle, precizně a důrazně jako jiní aktéři (například ti, kteří mají vyšší vzdělání). Další (a obecně známější) technikou zneviditelnování je to, že tito respondenti odpovídají v souladu se společenskými normami a očekáváními (vysokou míru zkresení vykazuje například dotazování na veřejněpolitické problémy spojené s rasou); podle Berinskeho (2004) zde přitom krom sociální kontroly hraje roli i „jednoduchost“, respektive „složitost“ problémů. Konkrétně se nevyhraněnost těchto respondentů projevuje v tom, že relativně častěji volí možnost „nevím“. Když je jim však dána možnost krátké diskuse, jsou po ní schopni formulovat svůj názor přesněji. Berinsky z toho vyvozuje, že je třeba dbát zvláštní opatrnosti při využívání dotazníků zejména v případech, kdy se výzkum týká témat, která se těchto sociálně či ekonomicky slabých lidí bezprostředně dotýkají (jako je například sociální politika). Dodává zároveň, že v USA je situace o to komplikovanější, že zde sociální politika nemá své pevné místo a musí svou existenci neustále ospravedlňovat (což neplatí jen o Spojených státech – pozn. aut.). Sociálně a ekonomicky znevýhodnění lidé tak při zviditelnování svých zájmů čelí hned dvěma překážkám: tou první je vládnoucí ideologie zpochybňující potřebu sociální politiky, tou druhou je nedostatek zdrojů potřebných pro formulaci názorů tak, aby mohly být zachyceny prostřednictvím dotazníkových šetření.

Výběr informačních partnerů a jejich počet je situačně závislý na povaze dané skupiny „neviditelných“ aktérů. Vzhledem k tomu, že jde o neformalizovanou skupinu, se kterou nakládáme „jako by byla formalizovaná“, lze doporučit snahu o pokrytí různých postojů v rámci dané skupiny.

Analýza dat může být realizována prostřednictvím týchž metod jako v případě výzkumu o „neviditelných“ aktérech. Zásadní nevýhodou je nicméně zřetelnější rukopis analytika a znatelnější odstup od aktéra. Proto lze za vhodnější považovat základnější formy analýzy, jako je tematická analýza (např. Braun a Clarke 2006). Její klíčovou výhodou je to, že dává prostor pro popisnost a přímou řeč, takže prostřednictvím této formy tlumočení lze snáze zajistit, aby se s výsledkem mohli „neviditelní“ aktéři identifikovat a mohli z celého procesu vyjít posílení. Jak konstatuje Davis (2005, in Kubalčíková 2009: 93), škála možných zapojení uživatelů do (veřejněpolitického) výzkumu může mít tři podoby: konzultace, kdy jsou uživatelé jako experti přizváni k vyjádření se k navrhovanému výzkumu, spolupráce na výzkumu a plná kontrola nad výzkumem. Další výhodou je, že je zde těsnější kontakt mezi promluvy „neviditelných“ aktérů a způsobem, jak s nimi analytik pracuje, a tlumočení je tak potenciálně pod lepší kontrolou.

Co se týče prezentace závěrů ve výzkumech s „neviditelnými“ aktéry, týká se diskuze zejména jazyka, tj. například zamyšlení nad tím, do jaké míry výpovědi upravovat, zda má vyšší hodnotu autenticita, nebo práce s očekáváními čtenářů, a stylu, tj. například experimentů s „neakademickými“ formáty typu stylizovaného příběhu (srov. např. Ribbens a Edwards 1998).

Specificky se problematika „neviditelných“ aktérů potká s tématem „mluvit za někoho“ (*speaking for others*; zatím neexistuje ustálený český výraz) (Alcoff 1991), jak jej formulují feministická postkoloniální studia. Ta vycházejí z teze, že mocenské hierarchie, ať už jde o hierarchie genderové, rasové nebo sociální, jsou neudržitelné a je třeba je narušovat. Chceme-li pak reprezentovat zájmy těch, již jsou nějak znevýhodněni, je třeba vzít do úvahy

řadu otázek, aby výsledek toto znevýhodnění dále neprohluboval. Ústřední roli při tom hraje pozice mluvčího v rámci těchto hierarchií – důležité je ale i zvážení pozice adresátů daného sdělení a celkový diskurzivní kontext. Pozice mluvčího je zásadní z epistemologického hlediska, protože může jeho stanoviskům jak dodávat na autoritě, tak tato stanoviska diskreditovat. Riskantní jsou přitom jak tzv. privilegované pozice (typicky bílý výzkumník), tak i pozice „utlačovaných“. Jak dokládá Alcoff (tamtéž), když hovoří o privilegované pozici, nejsou to ve výsledku ony marginalizované skupiny, ke komu je upřena pozornost, ale je to výzkumník (který svým způsobem „těží“ z atraktivního tématu). K narušení mocenské hierarchie bohužel nemusí dojít ani ve chvíli, kdy se tématu chopí příslušník dané skupiny, protože jeho stanoviska mohou být banalizována jako „zaujatá“ nebo jinak marginalizována. Řešením tohoto hlavolamu pak není jednoduše opuštění ambice „mluvit za někoho“, respektive tlumočit jeho názory, ale spíše reflektování výše uvedených principů, které je vždy třeba situačně zvážit, a také snaha o posílení těchto skupin prostřednictvím materiální podpory nebo spolupráce.

Případová studie „Neviditelné samoživitelky“

S ohledem na stávající poznatky týkající se formulování zájmu „neviditelných“ aktérů byl realizován experiment spočívající ve formulaci stanovisek českých samoživitelek. Přestože se jedná o početnou skupinu, která z mnoha důvodů patří mezi „ohrožené“ (chudobou, obtížnou pozicí na trhu práce apod.), neexistovala v době konání experimentu (2009–2010) žádná advokační organizace, která by měla těsný kontakt s touto skupinou a snažila se o prosazování jejich zájmů.

V úvodu shrnu, jaká je expertiza v oblasti samoživitelek a jaká politická opatření byla navrhována ke zlepšení situace neúplných rodin, a to včetně stručného uvedení do problematiky. Následně nabídnu z rozsáhlejšího výzkumu (Hejzlarová 2012) jednak popis vztahu informačních partnerek k problematice výživného, jednak vlastní formulaci problémů, které je tíží. Data pocházejí ze dvou focus groups,³ dále bylo realizováno 15 polostrukturovaných rozhovorů. Čtyři informační partnerky byly svobodné, sedm rozvedených, dvě vdovy, jedna vdaná a jedna v rozvodovém řízení. U některých informantek přitom došlo k částečnému souběhu rolí (například vdova po otci svého prvního dítěte a rozvedená s otcem druhého atp.). V závěru budu diskutovat výsledky případové studie.

Sociálněvědní expertiza a kontext politik

Zkoumáme-li data Českého statistického úřadu, jsme schopni zjistit, kolik je v Česku neúplných rodin s dětmi, kdo stojí v jejich čele, jaké má tato osoba vzdělání a jaký je její rodinný stav či kolik je v dané rodině dětí, případně jak vypadají domácnosti, ve kterých žijí neúplné rodiny (Český statistický úřad 2013). Sociálněvědní výzkum týkající se neúplných rodin a jim odpovídajících politik byl v posledních letech realizován zejména v rámci Výzkumného

³ Jedna focus group byla realizována v Praze v říjnu 2009 – té se zúčastnilo pět informačních partnerek, druhá v Ústí nad Labem v květnu 2010 – tam bylo účastnic osm.

ústavu práce a sociálních věcí (Höhne 2008, 2010; Šťastná 2009; Kuchařová 2007; Lhotská a Petrová 1996) a Sociologického ústavu AV ČR (Dudová 2009, 2008, 2006; Radimská 2004, 2003, 2002; Dudová a Hastrmanová 2007; Dudová a Vohlídalová 2005). Potenciálně zajímavý pohled pro oblast veřejné politiky představuje také sociologický výzkum Pfeiferové (2009) zaměřený na příčiny rozchodů z pohledu matek-samoživitelek. Co do tematických okruhů relevantních oblastí veřejné politiky je takřka výhradní pozornost věnována finanční situaci neúplných rodin, postavení samoživitelek na trhu práce a míře závislosti na sociálních dávkách.

Výše uvedené shrnutí naznačuje, jakým směrem se ubírá akademická expertiza týkající se samoživitelství. Sociodemografické statistiky, zohledňování ekonomické aktivity, vzdělání a regionálních souvislostí samoživitelství, respektive osob stojících v čele neúplných rodin, jsou jistě podstatným příspěvkem k poznání, bez kterého není možné navrhnout politiky adresované této cílové skupině. Není-li nicméně tato perspektiva doplněna o jiné, přispívá tento způsob sběru a vyhodnocení dat k tomu, že je pozornost soustředěna právě na výše uvedené (a žádné jiné) parametry života neúplných rodin, což může mít vliv na konstruování obrazu dané cílové skupiny. Jedním z nechtěných důsledků této spíše jednostranně zaměřené expertizy může být stigmatizace matek z neúplných rodin. Příznačná je v tomto ohledu pozornost věnovaná svobodným matkám, které jsou obecně vnímány jako nejproblematictější příslušnice skupiny (zatímco „nepovedené“ manželství rámuje samoživitelskou situaci jako důsledek chybování – ať už muže, nebo ženy –, situace svobodné matky je chápána jako důsledek svobodné volby a v případě, že tato žádá podporu od státu, tak i jako důsledek nezodpovědnosti). Je-li zároveň „typickou“ svobodnou matkou žena se základním vzděláním ze severních Čech, asociace týkající se etnicity či tzv. zneužívání sociálních dávek se jen posilují. Dodejme zároveň, že není známa například průměrná výše výživného ani rozsah problému neplatičství, které úzce souvisí s problematikou náhradního výživného; stejně tak nebyly v českém prostředí předmětem vědeckého zkoumání různé režimy péče o dítě po rozpadu rodiny (ty by byly více než relevantní při projednávání střídavé péče) apod.

Na půdě Parlamentu ČR byly v posledních letech navrhovány dvě úpravy přímo cílené na neúplné rodiny – první bylo uzákonění zálohovaného, respektive náhradního výživného v letech 2001, 2005 a 2007, respektive 2010, druhou byla snaha o větší využívání střídavé výchovy (2010). Dále se zabývám jen problematikou výživného. Vyživovací povinnost je zakotvena v občanském zákoníku, podle kterého oba rodiče přispívají na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Samotný termín výživného přitom není explicitně zakotven v zákoně. Podle soudní praxe nicméně nejde „jen o uhrazování výživy ve vlastním slova smyslu, ale jde o uspokojování ostatních hmotných (šaty, obuv) a kulturních potřeb (prostředky na rozšiřování a prohlubování vzdělání, na rozvoj zájmů a zálib). Výživným pro dítě je míněno uspokojování všech životních potřeb pro jeho všestranný rozvoj po stránce fyzické a duševní“ (Rozhodnutí NS 2006).

Pokud stát nějak intervenuje ve věci výživného, může tak podle předložených návrhů činit dvojnásobem. Za prvé prostřednictvím systému zálohovaného výživného, kdy stát vyplácí rodiči výživné místo dlužníka a pak od dlužníka sumu vymáhá (buď připočítá i penále, nebo nikoli), případně chce svou „zálohu“ od rodiče zpět ve chvíli, kdy dotyčný výživné od druhého rodiče obdrží; rozdíl je tedy v tom, po kom chce stát svou zálohu nazpět.

Za druhé se může ustavit systém náhradního výživného, které neaspiruje pouze na to, aby zajišťovalo, že se soudem stanovená výše výživného dostane včas ke svému příjemci, ale pracuje s minimální výší výživného potřebnou pro všestranný vývoj dítěte (tj. ze dvou konkurenčních náhledů – „dítě se má podílet na životní úrovni svých rodičů“ vs. „dítě má nárok na zajištění podmínek pro svůj všestranný rozvoj“ – se rozhoduje pro ten druhý). Toto výživné přichází ke slovu ve chvíli, kdy povinná osoba buď neplatí, anebo platí, ale vyměřená výše výživného je tak nízká, že nestačí na státem stanovený standard. V tom případě stát do této částky výživné doplácí, a lze tak hovořit spíše o dávce než o způsobu transferu, který představuje první varianta (podrobněji viz Havelková a Cidlinská 2010). Vrátime-li se tedy k projednávaným návrhům, lze shrnout, že první, druhý a třetí návrh zákona o náhradním výživném z let 2001, 2005 a 2007 usilovaly o zálohované výživné, čtvrtý návrh (2010) pak už o výživné náhradní. Vždy přitom šlo o poslancekou iniciativu.

Návrhy týkající se výživného reagují na problém tzv. neplatičství výživného, respektive příliš nízké výměry výživného, a z nich plynoucí tíživé sociální situace neúplných rodin. O neplatičství výživného neexistuje rozsáhlejší evidence; z dostupných údajů víme, že neplatičství je druhým nejčastějším trestným činem po krádežích věcí z automobilů, celkově tvoří asi 5 % agendy Policie ČR (Policie ČR 2010). Význam problému neplatičství se nicméně lépe vykresluje na mikroúrovni, tj. na základě dopadů, jaké má neplacení výživného na samoživitelky a jejich děti, kdy například rodiny nedosáhnou na pomoc v hmotné nouzi, protože se výživné – ač neplaceno – započítává do rozhodných příjmů, apod.

„Náhradní výživné? To by stát stálo hodně peněz.“

Otázka výživného je pro řadu svobodných a rozvedených samoživitelek zásadní. Zejména je to patrné ve chvíli, kdy jsou jejich výchozí podmínky ztížené – například mají malé děti, případně jich mají více, nebo nevlastní byt a musí platit komerční nájemné (srov. např. Formánková 2010). V takovém případě je neplacení výživného jedním z faktorů, které jednoznačně a radikálně zvyšují riziko pádu na sociální dno. Dobře to ilustruje fakt, že z osmi informačních partnerek – klientek azylového domu – jich výživné nedostává pět.

Ve chvíli, kdy je ale žena schopná se s případným či reálným neplacením vyrovnat (má třeba jen jedno dítě, může počítat s pomocí rodičů, žije v regionu s dobrými pracovními příležitostmi, je zdravá apod.), nabízí analýzy zkušeností informantek zcela jiný pohled na výživné, než jaký je běžný v politickém diskurzu. Z výpovědí informantek, které „nebojují o každou korunu“, vyplynulo, že výživné není ani tak vztahem rodiče, který nemá dítě v péči, a jeho potomka (jak o tom hovoří platná legislativa), ale že je častěji chápáno jako vztah, který mezi sebou mají rodiče po rozchodu. Poté, co – většinou za nemalých komplikací – ukončili ten partnerský, je tu nový prostor, jak se vymezit vůči nové situaci, jak pro toho, kdo o dítě pečuje (respektive pečuje více – například při společné nebo střídavé péči), tak i pro toho, který je v péči nemá (nebo o ně pečuje méně). V rozhovorech se přitom objevilo několik faktorů, které mohou mít na podobu tohoto vztahu – zejména na fázi stanovování výše výživného a případné neplacení – vliv.

S neplacením alimentů se některé informantky vyrovnaly za pomoci upozadění materiálních zájmů svých a svého dítěte a naopak upřednostnění emočního vztahu dítě–otec, nad

kterým tímto získaly symbolickou kontrolu. Jedna informační partnerka uvedla, že přestože bývalý manžel na dítě nepřispívá, nehodlá to chápat jako problém: „Dohoda je, ale muž na dceru neplatí. [...] Nijak to neřeším, protože v okamžiku, kdy bych to začala řešit, tak přijde o ten vztah otec a dcera, což nechci.“ Pro úplnost dodejme, že devět informantek má zkušenosti s vymáháním alimentů soudní cestou. Podobná technika je patrná u jiné informační partnerky, jejíž děti vyrůstají ve společné péči, při které mají oba bývalí partneři potřeby dětí financovat stejnou měrou. Informantka přiznala, že v jejím případě to tak není a že se na zajišťování potřeb dětí podílí víc – stejně jako dříve zmíněná informantka to (zatím) neřeší, nicméně úplně spokojená není, protože bývalý muž podle jejích slov zajišťuje dětem jen stravu a ubytování, na volnočasové aktivity už mu peníze nezbyývají: „Já s tím samozřejmě bojuju, jestli mám jít do toho, abych je měla v trvalý péči, abych si to třeba jednou nevyčítala nebo i ty děti, ale dá se říct, že jako děti si nikterak nestěžují.“ Změnou režimu ze společné na trvalou péči by se navíc podle ní nic zásadního nezměnilo, protože bývalý partner by vyšší alimenty nebyl schopen platit: „Tak on nemá z čeho. Má dluhy, nepracuje, bydlí v pronájmu, což taky není levná záležitost.“

Akcentace vztahu otec–dítě může být důležitá i při vyměřování výše výživného. Jedna z informačních partnerek popisovala, že nakonec souhlasila s nižšími alimenty, a to s následujícím zdůvodněním: „Protože ve chvíli, kdy se to na něčem zasekne, tak pak to nefunguje nikde. Je to jeden velký kompromis prostě. Ale tak jako furt si říkám, že to dělám pro děti.“ Při stanovování výše výživného pak může dále hrát roli pocit spoluzodpovědnosti za bývalého partnera. Jedna z informantek přistoupila na nižší částku, než o jakou žádala: „Já jsem se úplně styděla u toho soudu, protože on řekl, že prostě nemá žádné prostředky, že prostě neví, z čeho by to dal. Souhlasil se zvednutím o pětistovku, a to ještě říkal, že na to nemá. Takže spíš jsem se za něho úplně styděla prostě.“ Jednání o výživném může být také prostorem pro vyslání symbolického vzkazu o tom, jaký je současný život oproti tomu, jaký byl ten s partnerem: „Nejsem na tom tak blbě, abych se ho prostě musela doprošovat.“ Přístup k neplatičství může být rovněž čistě pragmatický a svým způsobem odosobnělý od bývalého muže: „[Peníze od bývalého manžela] chyběj, ale nespolehám se na to. Když to přijde, tak to беру jako peníze navíc, ale nepočítám s tím. Já mám v práci možnost chodit si přivydělávat přesčas, takže počítám s tímhle.“

Z výše uvedeného by mělo být zřejmé, že otázku neplatičství výživného, případně jeho nedostatečné výše nevnímají informantky na rozdíl od politické reprezentace jako oblast, kterou lze řešit technicky, ale že ji prožívají daleko intimněji, takřka vyděleně z veřejné sféry života, kterou by mohly ovlivnit. Výjimku představovala pouze jedna informační partnerka, která na malou dceru nedostává žádné výživné a nemá ani šanci se ho domoci (otec dítěte není zapsán v jeho rodném listě a dlouhodobě žije v zahraničí):

Jsem často naštvaná na Českou republiku. Vidím to jako trošku bezpráví, protože člověk má dítě a neměl by trpět, ani to dítě. Tadle společnost to má špatně nastavený a je potřeba vydávat víc nějakých článků, aby se obrátil pohled na tu problematiku těch matek. Neděláme nic špatného, vychováváme svoje děti a za to nemusíme bejt diskriminovaný, protože jsme dobrý, že to zvládneme.

Další informantky reagovaly na přímou otázku po možnostech, jak problém neplacení výživného, s nímž se potýkají, veřejněpoliticky řešit, o poznání rezervovaněji:

Já bych musela vidět asi nějaký analýzy – takhle nebudu říkat: „Ano, pomohlo by to.“ Nevím, kolik by to znamenalo ve státním rozpočtu, i když si myslím, že tady se plýtvá mnohem víc v jiných oblastech, takže si myslím, že vlastně ano, když si to takhle jako uvědomím, na co dávají z peněz daňových poplatníků nekontrolovaně v určitých oblastech, tak proč ne?

Jiná informantka zase nevěřila, že by bylo možné, aby stát platil dlužné alimony a vymáhal je od neplatičů sám – svůj postoj zdůvodnila následovně: „Nevím. Protože to by stát stálo hodně peněz, protože takových lidí je spousta, co jim neplatí. Když člověk poslouchá pořád o rozpočtu, jak je v mínusu...“

Na škále soukromý problém – veřejný problém se kdesi uprostřed nacházejí informační partnerky z azylového domu. Nejsou spokojeny se situací a na rétorické rovině by si nárokovaly řešení svých problémů prostřednictvím veřejné politiky, ale zároveň je pro ně veřejná sféra čímsi mimo jejich realitu: politika má svá pravidla (například: „Stejně už je to tady rozhodnutý, akorát si to potom všechno rozdělí.“), a proto ji nelze ovlivňovat (k volbám nechodí ani jedna z informantek: „Není čas.“), s trochou nadsázky nese charakteristiky jakéhosi paralelního mystického světa („Jako já si myslím, že s tou jejich měsíční výplatou [míněno výplatou poslanců] [...] bychom si žily půl roku jako princezny.“).

„Neviditelná“ agenda: finanční obtíže a psychická zátěž

Když byly účastnice první focus group osloveny, aby spontánně jmenovaly problémy, které v souvislosti se samoživitelskou situací pocíťují, vykristalizovalo několik problémových okruhů: výchova, obavy ze selhání (spojené s výchovou), chybějící čas na děti, chybějící prostor pro sdílení, omezená možnost seberealizace, nezastupitelnost v rodičovské roli. Když pak měly informantky vybrat tři okruhy, které pro sebe považují za nejzávažnější, vznikla následující hierarchie: výchova a obavy ze selhání, peníze a nezastupitelnost v rodičovské roli a konečně chybějící prostor pro sdílení. V rámci druhé focus group byly jako hlavní problémové okruhy formulovány finance a nedostupnost bydlení. Finance přitom zahrnují několik podokruhů, jako jsou neplacení výživného či nedostupnost zařízení pro děti do nástupu školní docházky (a z toho vyplývající omezená možnost zaměstnání); zařadit pod finance by bylo možné i onu nedostupnost bydlení, kterou lze interpretovat buď jako absenci sociálního bydlení, nebo jako důsledek nedostatku úspor (pro informantky totiž nebyla problémem ani tak samotná výše nájmu, jako spíš nutnost složit kauci ve výši několika měsíčních nájmu). Tyto okruhy jsem se na základě analýzy rozhodla strukturovat jako dvě témata – finanční problémy a psychickou zátěž –, pod která se výše uvedené problémové okruhy dají zahrnout.

Peníze jsou v souvislosti se samoživitelstvím zmiňovány velmi často a jsou považovány za jeden z hlavních problémů. Tuto tezi potvrdil i můj výzkum, ovšem s tím, že z focus group a rozhovorů vykristalizovala dvě „ale“.

Za prvé nejsou peníze problémem pro všechny samoživitelky. Informantky mohou být rozděleny do tří skupin podle toho, jak velký problém pro ně finance představují. Jednak jsou to ty, které nevnímají peníze jako problém – zpravidla jde o relativně dobře situované matky s odrostlejšími dětmi. Druhou skupinu tvoří samoživitelky, pro které jsou peníze tématem v tom smyslu, že nemají finanční rezervy – jinak jsou schopny zajistit sobě i dětem vše

potřebné. Třetí skupina pak má s ekonomickým zajištěním sebe a svých dětí vážné problémy. Ty řeší buď nejrůznějšími přívídělkami, obcházením zákona a souběžnou registrací na úřadě práce a prací načerno, případně svou situaci nejsou schopny řešit vlastními silami a musejí spoléhat na pomoc sociálních zařízení, jako je například azylový dům. Celkově lze říci, že výsledky výzkumu se nijak nelišily od závěrů, které učinily Dudová a Hastrmanová (2007).

Za druhé je pozoruhodné, že přestože finance zmínily v rozhovoru všechny informantky, nezdá se, že by se jejich navýšením vyřešila většina obtíží se samoživitelstvím spojených (minimálně pro první dvě skupiny). Nasvědčuje tomu příklad ženy, která má dvě malé děti (4 a 2 roky), je vdaná, nicméně se svým mužem nežije a ten se ani nijak nepodílí na výchově dětí nebo běžném chodu domácnosti. Přestože jí každý měsíc chodí od manžela na účet téměř 30 000 Kč a manžel pokrývá i větší finanční výdaje („Ukradli mi v září auto a on teda promptně koupil nový.“), cítí se být samoživitelkou „v tom smyslu toho starání se o ty děti a v tom smyslu, že jsem vlastně s nima dvacet čtyři hodin sedm dní v týdnu“. To, že peníze, respektive jejich nedostatek, nemusejí být hlavním definičním znakem samoživitelství, si myslí i jiná informační partnerka:

Samoživitelství se netýká jako peněz, [...] je to o tom, že seš sama na ten život, živobytí, že musíš všechno zajišťovat, úřady prostě, když jsou děti nemocný, zajistit hlídání, oběhnout doktory. [...] [P]rostě problém je asi v tom, že ta ženská je na všechno sama – na práci, na děti.

Smyslem tohoto druhého dílčího závěru rozhodně není bagatelizovat vliv finanční situace na kvalitu života neúplné rodiny. Má spíše naznačit, že pozornost věnovaná finančnímu zajištění nevyčerpává problematičnost situace neúplných rodin docela.

Ve focus group a rozhovorech zaznívalo jako podstatný rozměr samoživitelství téma velké psychické zátěže. Přestože jde o jedno z ústředních témat problematiky samoživitelství, je obtížné jej strukturovat. Typologie se v případě psychické zátěže nevytváří tak lehce jako u finančních obtíží; zejména proto, že jde o výsostně subjektivní doménu, nadto neexistuje jednotný slovník. Psychický aspekt samoživitelství je přitom v českém prostředí (na rozdíl od finanční situace) výzkumně podceňen. Přestože zde jsou problémové okruhy financí a stresu pojednány odděleně, v řadě případů tvoří spojené nádoby (přesněji: obtíže s financemi mohou přispívat k psychické nepohodě).

Co se týče struktury psychické zátěže, hovoří řada zahraničních výzkumů o financích jako o jejím nejvýraznějším zdroji (mj. Richards 1989; Richards a Schmiege 1993). Důležitým aspektem je také to, že chudoba či její riziko zároveň oslabuje odolnost samoživitelky vůči jiným zdrojům stresu a zvyšuje jejich zranitelnost (Turner a Noh 1983, cit. dle Olson a Banyard 1993). Na druhé straně jsou k dispozici i studie prokazující, že podstatnější roli než jasně vymezené stresující události (například vznik samoživitelství) hrají každodenní, tj. chronické příčiny stresu (Makosky 1982, cit. dle Olson a Banyard 1993).

V oblasti výchovy a seberealizace je pak podle odborné literatury důležité získat možnost konzultovat a sdílet. Tuto potřebu řeší některé samoživitelky prostřednictvím přátel-důvěrníků a církevní komunity (Thompson a Ensminger 1989). Podstatné je rovněž získat čas, který zásadně ovlivňuje ostatní oblasti. K tomu, aby byl „generován“, jsou potřeba sociální vazby. Fungují-li, je mnohem snazší zajistit nenadále hlídání pro děti nebo drobné

domácí opravy. Skinner a Finch (2006) ostatně uvádějí, že samoživitelky využívají raději a častěji právě neformální péče o děti než péče formální a institucionalizované.

Z výzkumu vyplynuly následující podoby a zdroje psychické zátěže. V oblasti výchovy jsou patrné dva zdroje stresu. První pramení z vytíženosti samoživitelky:

Mám dcerušku [...] a přesně, nemám na ni čas, furt jsem v práci, abych zaplatila všechny poplatky, co mám, a jelikož musím vydělávat ne jednu vejplatu, ale dvě vejplaty, takže to tam zaostává, tohleto. A pak teda se to i docela podepisuje na holce, zlobí.

Druhý pak souvisí s absencí „druhého“, alternativního pohledu či korektivu:

Výchova – to je masakr, musím být na jednu stranu člověk, co dává pravidla a je přísnější, a pak je ve mně ta maminka, že bych ho [při psaní úkolů] nejradši chtěla obejmout a říct, tak toho necháme...

S výchovou (ale i se zaměstnáním) pak souvisí další balík pracovní nazvaný obavy ze selhání:

Mám málo peněz, mám málo času na děti, protože jsem v práci na plný úvazek a ještě si občas chci něco přivydělat, abych mohla všechno zaplatit, a z toho samozřejmě pramení občas takové pocity trošku viny a selhání a nedostatečnosti, že ne úplně to všecko zvládám, protože občas v práci myslím na to, co jsem prostě nezvládla s dětma a hůř se koncentruju někdy a naopak zase doma. Že se mi to tak jako trošku mísí. [...] Když chci vydělat víc peněz, abych jim zabezpečila ty potřeby, zákonitě o to mám málo času během odpoledne a večer a tlačím na ně, aby byly samostatnější, a myslím si, že je to třeba ještě brzo, ale není jiná možnost.

Jako další z rozměrů problému samoživitelství a zdroje psychické zátěže identifikovaly informantky upozadování svých potřeb. To se může týkat jednak času na sebe:

Já se sama neprojdou po městě večer, to mně vadí hrozně moc. Já jsem ještě samoživitelka bez těch příbuzných, bez rodiny, to je blbý. [...] Furt jenom pracuju, pracuju, pracuju, abych to zaplatila, a už zase další měsíc. [...] A prostě po těch devíti letech už mi jako dochází zdroj odventilování.

Druhou možnou souvislostí upozadování sebe sama je kladení důrazu na potřeby dětí:

Tam jde pořád o balanc toho, co by člověk kolikrát měl chut' udělat, aby si zachoval jako svoje klidný zdravý psychický, a co dělá pro to, aby děti prostě byly spokojený, aby to nějak fungovalo, aby měly tátu.

Dále bylo zmiňováno břemeno odpovědnosti v souvislosti s nezastupitelností v rodičovské roli. To se může projevovat v konkrétní obavě o finanční zajištění rodiny („A teď se modlim, abychom byly zdravé. Jakmile já bych onemocněla, tak nevím.“) nebo v obecnějším pocitu závislosti dětí na samoživitelce („Když vy odejdete, tak už nebude nikdo. Ten pocit, že vás nikdo nezastoupí...“).

Posledním z projevů psychické zátěže je nemožnost sdílení:

Já prostě nemám okolo sebe nikoho, kdo by měl tuhle zkušenost, ač to zní divně, ale je to tak. Mně vlastně chybí sdílení těch zkušeností. Takže já mám takový pocit, že by třeba fakt bylo docela užitečný mít jako víc nějakých společných akcí nebo prostě čehokoliv, aby se ty lidi nějak vzájemně kontaktovali a aby se o tom víc hovořilo, aby to prostě bylo nějaký téma.

Diskuze závěrů případové studie

V těchto promluvách i v celkové „intimizaci“ a „privatizaci“ problému, které informantky demonstrovaly, lze vysledovat zařazení sebe samých do kategorie potřebných, respektive deviantních, o kterém mluví Schneider a Ingram (1993) ve své teorii sociální konstrukce cílových skupin. Toto teoretické zarámování a následná interpretace se jeví jako zásadní, protože bez nich mohou sloužit nevyhraněné, privatizující a málo angažované postoje jako ospravedlnění politické nečinnosti. Zkušenost z experimentu týkajícího se formulace veřejněpolitických postojů matek z neúplných rodin tak zároveň i potvrzuje a rozšiřuje dříve zmíněné závěry Berinskyho (2002): obezřetnost není na místě jen při realizaci dotazníkových šetření, ale i při dotazování se v rozhovorech na postoj ke konkrétním veřejněpolitickým opatřením.

Další výzvou, s níž je třeba se při formulaci postoje „neviditelného“ aktéra vypořádat, je „problémovost“ jeho situace. Aby se určité téma stalo součástí politické agendy, je třeba jistého tlaku, který je do velké míry funkcí toho, jak dramaticky jej aktéři podávají. V této souvislosti je zajímavé se zaměřit na to, jakým způsobem samoživitelky přemýšlejí o dané situaci jako o „problému“ nebo jako o situaci, která je problematická. Zatímco u „zaběhnutých“ aktérů (politické strany, zájmová sdružení) je polarizace problém–neproblém relativně vyhraněná, u informačních partnerek tomu tak není.

Důvodem je jednak to, že problematičnost samoživitelské situace je informačními partnery vnímána různě, a to zejména v závislosti na obtížích, kterým čelí. Některé ji jako vysoce problematickou nazývají bez okolků, pro jiné není samoživitelství tématem. Dalším faktorem, který „problematicčnost“ ovlivňuje, je to, do jaké míry je samoživitelství věcí „volby“ a informantky jistá úskalí předpokládaly. Vnímání problémovosti situace zároveň souvisí s tím, jaký čas uběhl od doby, kdy samoživitelská situace nastala – zpravidla platí, že čím delší doba uběhla, tím méně je problematičnost vnímána.

Další důvody pro nejednoznačné uchopení své situace jako problematické spočívají pravděpodobně v psychologické oblasti. Na rozdíl od veřejně činných aktérů, kteří mají od situace větší odstup a nijak je „nebolí“ nazvat (případně nenazvat) ji problematickou, může být pro bezprostřední aktérky těžké přiznat a „zvědomit“ si napětí, ve kterém některé z nich žijí. Platnost tohoto obecného pravidla se ještě zesiluje s tím, jak aktérky samy nedisponují nástroji, které by jejich situaci mohly zlepšit, protože těmi disponují spíše aktéři jako stát, obce a případně organizace občanského sektoru. Dalším psychologickým důvodem pro nevyhraněnou konceptualizaci samoživitelství jako problému je hrdost informantek na to, jak svou situaci zvládají („Bylo to náročný, ale já si myslím, že pro život mi to strašně pomohlo. Že to člověk prostě ustál a že když si pak řekneš: ‚Tak tohle ne‘, že pak víš, že i když řekneš ne, tak že to prostě jde. Že se jakoby nebojím.“). Stejně tak může být důvodem to, že stávající

situaci prožívají informantky jako méně problematickou než předchozí stav. To je třeba připad informační partnerky, která v manželství zažila domácí násilí.

Z věcného hlediska přinesla pozornost věnovaná výhradně reflexi navrhovaných legislativních změn jen omezenou inspiraci. Jedním z mála přínosů je například poznatek, že při symbolickém vyjednávání o výši výživného by pomohly orientační tabulky vytyčující jeho rozmezí – výše výživného by pak méně závisela na aktuálních tlacích a napětích mezi bývalými partnery u soudu a více na potřebách vyživovaných dětí. Ostatně ani doplnění o kontext daného postoje (například prostřednictvím teorie sociální konstrukce cílových skupin) by ve veřejněpolitickém dokumentu pravděpodobně mnoho nezakazilo, ale zároveň nepřineslo nic radikálně nového. Nosnější se zdá vlastní strukturování problémové situace.

Důležitým poznatkem z rozhovorů a focus group na téma vlastní strukturace problémové situace je zejména širší popisovaných problémů; zatímco politická reprezentace v Parlamentu řešila jen témata výživného a střídavé výchovy a výzkumné stati se většinou omezují na finanční situaci neúplných rodin, situaci samoživitelek na trhu práce a jejich využívání sociálních dávek, informační partnerky dodaly důležitý rozměr psychické zátěže spojené jak s finanční situací, tak ale i péčí o děti a jejich výchovou a omezenou možností sdílení. Naplňuje se tedy jeden z předpokladů uvažování o „neviditelných“ aktérech, totiž že jejich postoje se nemusejí překrývat s tím, jak je problém rámován na úrovni politiky a akademie. Proto je tlumočení jejich hlasu podstatným příspěvkem do veřejněpolitické diskuze.

Toto tlumočení nicméně musí brát v potaz kontext, do kterého vstupuje, jak o tom hovoří Alcott (1991) – je například třeba podtrhnout důležitost finanční pomoci, aby výsledná veřejněpolitická intervence nespočívala v oblíbené, protože levné a viditelné (ale zároveň málo efektivní) osvětě a rétorickému souhlasu s rozvojem podpůrných skupin či jiných nástrojů týkajících se psychické zátěže, ale aby obsahovala i pomoc materiální (srov. Schneider a Ingram 1993). Pro zviditelnění cílové skupiny samoživitelek může být krom aktérské pozice jejich příslušnic užitečné využít data získaná v rozhovorech a focus group formou kazuistik.

Závěr

Cílem článku bylo najít opory pro formulování postojů tzv. „neviditelných“ aktérů. Tento cíl by bylo možné rozložit na několik podcílů. Předně vymezit pojem „neviditelní“ aktéři, za druhé identifikovat teoretické opory k jeho konceptualizaci, za třetí diskutovat metodologické opory ke sběru a analýze dat a následně prezentaci a za čtvrté tyto opory otestovat v případové studii. Následuje shrnutí toho, jak byly jednotlivé cíle naplněny a jaká jsou zjištění, případně implikace pro policy analysis.

Termín „neviditelných“ aktérů zavádím v policy analysis nově, a to kvůli potřebě kriticky reflektovat současnou situaci, kdy se zejména v pozitivistické policy analysis konceptualizují aktéři jako ti, u kterých je patrný zájem na neřešení určitého veřejněpolitického problému a zároveň moc tento problém k jeho neřešení posouvat. Z uvažování tak vypadávají marginalizované skupiny aktérů, což snižuje věrohodnost policy analysis jako vědní i praktické disciplíny. Termín „neviditelní“ aktéři se sice částečně překrývá s některými již užívanými pojmy v policy analysis a sociologii, ale přináší jiné důrazy. Zavedení termínu jde ve stopách postpozitivistické policy analysis a konstruktivistického paradigmatu, protože

nezakrývá svá hodnotová východiska (demokracie a sociální citlivost) a je angažované, protože spojené s cíli, jako jsou vyšší kvalita tvorby politiky, veřejná diskuze a emancipace „neviditelných“ aktérů. Přestože jsem koncept „neviditelného“ aktéra opřela o východiska postpozitivistická, neexistuje podle mého názoru důvod, proč by s „neviditelným“ aktérem nemohla v nějaké podobě pracovat i tradiční pozitivistická policy analysis. Styl práce jistě nebude týž, ale svou službu může udělat i jen dílčí obohacení analýz.

Teoreticky je termín „neviditelný“ aktér opřen o teorii governance a dále o deliberativní proud policy analysis, diskurzivní a interpretativní policy analysis a feministickou policy analysis. Využita byla také teorie sociální konstrukce cílových skupin. Rozsah tohoto článku nedovolil rozpracovat teoretické zakotvení důkladněji, takže tuto linku je ještě možné a potřebné dále prokreslovat. Je totiž pravděpodobné, že existují další teorie, o které bude možné koncept jak dále opírat, tak díky nim precizovat postupy formulace postojů „neviditelných“ aktérů.

Metodologické uchopení „neviditelných“ aktérů má dvě roviny. Postpozitivistické proudy policy analysis jsou napřed v přemýšlení o „*neviditelných*“ aktérech, které se principiálně neliší od tematizování jiných politik ve vztahu k jiným aktérům. Opora pro flumočení hlasu „neviditelných“ aktérů, tedy výzkum s „*neviditelnými*“ aktéry, čerpá z poznatků feministické sociologie a deliberativní policy analysis. V této tradici je ale větší důraz na sběr dat než na způsob, jak s nimi naložit. Pokud je pozornost věnována práci s daty, pak zejména prostřednictvím důrazu na formu, například jazyk či styl výzkumné zprávy. Citlivé vedení rozhovorů a focus group se zdají být vhodným způsobem, jak data sbírat; co do analýzy dat jsem se přiklonila k tematické analýze, ovšem i toto téma (tj. způsob analýzy a prezentace výsledků) bude důležité dál sledovat a zpřesňovat. Diskutovány by také měly být konkrétní zkušenosti popisující zveřejnění těchto dat. Je totiž pravděpodobné, že jednotliví „neviditelní“ aktéři budou mít svá specifika a že výše zmíněná doporučení bude třeba zpřesnit či rozšířit, protože jde o první pokus o jejich teoretické a metodologické uchopení. V tomto kontextu je vhodné zmínit inspirace, které může v metodologickém uchopení přinést antropologie, kde se například v případě zkoumání lidí bez domova (Toušek 2013) některé důrazy setkávají s akcenty konceptu „neviditelných“ aktérů (jde také o marginalizovanou skupinu, a byť byl cíl Touškova výzkumu výzkum jiný, tak i o zesílení hlasu, a to v oblastech, které mají veřejněpolitické dopady).

Provedená případová studie potvrdila předpoklady formulované v rámci teoretických a metodologických východisek a přinesla zajímavá upřesnění. Důležitý je zejména poznatek, že perspektivy „neviditelných“ aktérů se mohou poměrně výrazně lišit od perspektiv etablovaných aktérů a že je tomu dobré přizpůsobit jak způsob vedení rozhovorů a focus group, tak i prezentaci výsledků. Pokud bychom shrnuli a pokusili se zobecnit zkušenost z případové studie se samoživitelkami, byla by dvojí. Za prvé není způsob vedení výzkumu, kde jsou „neviditelní“ aktéři konfrontováni s dominujícím veřejněpolitickým diskurzem a pracuje se s jejich vyjádřením k opatřením či argumentům, které tento diskurz tvoří, cestou, která by měla velký přínos. Kromě zajímavé tematizace výživného zde informantky spíše – v souladu s teorií sociální konstrukce cílových skupin – přebíraly pohled politické reprezentace. Za druhé se jako nosnější naopak ukázal potenciál dat získaných prostřednictvím zadání, v rámci něhož měly informační partnerky spontánně strukturovat problémovou situaci, v níž se nacházejí. Tato

prozatímní zobecnění bude důležité konfrontovat s výsledky dalších výzkumů, aby se potvrdilo, do jaké míry platí i pro jiné „neviditelné“ aktéry.

V tuto chvíli je podstatný příslib toho, že formulování potřeb a zájmů „neviditelných“ aktérů může vnést nové poznatky a inspirace například do přemýšlení o návrzích řešení určitého veřejněpolitického problému. V případě problematiky neúplných rodin se totiž problémy, na které se soustředí politická reprezentace (případně akademická sféra), úplně nepřekrývají s problémy, jež prožívají ti, kterých se bezprostředně týkají. Lze se přitom dohadovat, zda konceptualizace „neviditelných“ aktérů musí končit „jen“ u doplnění jejich hlasu k hlasům ostatních aktérů a zda by v některých případech nemohla vést například k přerámování problému, což by zvyšovalo naléhavost imperativu se „neviditelnými“ aktéry zabývat. I tato možnost by měla být předmětem dalšího zkoumání.

Článek nejenže tematicky pokrývá „bílé místo“ policy analysis (a částečně i sociologie, protože využívá jejich metod a protože k ní má v tomto pojetí blíže než k politologii), ale naznačuje existenci řady dalších bílých míst, která je třeba zmapovat. Je více než pravděpodobné, že rozšíření pole zájmu policy analysis o „neviditelné“ aktéry bude stimulovat další teoretické a metodologické úvahy. Obecně by měl článek otevřít či podpořit diskuzi nejen o problematice „neviditelných“ aktérů, ale i o normativitě policy analysis a potažmo veřejné politiky. Dílčím, ale nosným tématem je také způsob práce policy analysis s ne-veřejněpolitickým diskurzem (mj. obsahujícím také práci s emocemi), který lze u „neviditelných“ aktérů objevovat.

Literatura

- ALCOFF, Linda M. *The Problem of Speaking For Others* [online]. 1991 [cit. 1. 9. 2013]. Dostupné z: <http://www.alcoff.com/content/spFeaothers.html>.
- BARŠA, Pavel. *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Všeň: Grimmus, 2010. ISBN 80-902-8316-0.
- BENSIMON, Estela M. a Catherine MARSHALL. Like It or Not: Feminist Critical Policy Analysis Matters. *The Journal of Higher Education*, 2003, roč. 74, č. 3, s. 337–349. ISSN 0022-1546.
- BERINSKY, Adam J. Silent Voices: Social Welfare Policy Opinions and Political Equality in America. *American Journal of Political Science*, 2002, roč. 46, č. 2, s. 276–287. ISSN 1540-5907.
- BERINSKY, Adam J. *Silent Voices. Public Opinion and Political Participation in America*. Princeton: Princeton University Press, 2004. ISBN 0-691-11587-7.
- BRAUN, Virginia a Victoria CLARKE. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* [online]. 2006, roč. 3, č. 2, s. 77–101 [cit. 1. 9. 2013]. ISSN 1478-0895. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp063oa>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Příjmy a životní podmínky domácností. *Český statistický úřad* [online]. ©2013 [cit. 9. 1. 2014]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/publ/3012-13-r_2013.
- DUDOVÁ, Radka. Old Obligations in the Modern World: The Father as Provider before and after Divorce. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* [online]. 2006, roč. 42, č. 3, s. 573–590 [cit. 1. 9. 2013]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/abff5c2c2129e-5f0d1dc749b530b8d8b168ffcaa_599_07dudova30.pdf.
- DUDOVÁ, Radka. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008. ISBN 978-807-3301-361.

- DUDOVÁ, Radka. Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. *Sociologický časopis* [online]. 2009, roč. 45, č. 4, s. 753–784 [cit. 1. 9. 2013]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf.
- DUDOVÁ, Radka a Marta VOHLÍDALOVÁ. Rodina a rodičovství v individualizované společnosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 2005, č. 1, s. 1–3 [cit. 1. 9. 2013]. Dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/19e1c1e62eb03a1cdae73d9d7b574a41a0cc1054_rodina-a-rodicovstvi-v-individualizovane-spolecnosti.PDF.
- DUDOVÁ, Radka a Šárka HASTRMANOVÁ. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7330-124-8.
- DURNOVÁ, Anna. Diskurzivní přístupy v policy analysis. In NEKOLA, Martin, Hana GEISLER a Magdalena MOURALOVÁ (eds.). *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum, 2011, s. 64–104. ISBN 9788024618654.
- FISCHER, Frank a John FORESTER. *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham (NC): Duke University Press, 1993. ISBN 08-223-1354-5.
- FORMÁNKOVÁ, Lenka. Ideály péče v kontextu nových sociálních rizik. *Sociální studia*, 2010, roč. 7, č. 2, s. 69–92. ISSN 1214-813X.
- GRIMBLE, Robin a Kate WELLARD. Stakeholder methodologies in natural resource management: a review of concepts, contexts, experiences and opportunities. *Agricultural Systems*, 1997, roč. 55, s. 173–193. ISSN 0308-521X.
- HAJER, Maarten a Hendrik WAGENAAR. *Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society*. New York: Cambridge University Press, 2003. ISBN 05-215-3070-9.
- HAVELKOVÁ, Barbara a Kateřina CIDLINSKÁ. Genderové aspekty neúspěchu českých návrhů zákonů upravujících náhradní výživné na dítě. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 2010, roč. 11, č. 1 [cit. 1. 9. 2013]. Dostupné z: <http://www.genderonline.cz/view.php?cislocclanku=2010102809> a <http://www.genderonline.cz/view.php?cislocclanku=2010102810>.
- HAWKESWORTH, M. From Constitutive Outside to the Politics of Extinction: Critical Race Theory, Feminist Theory, and Political Theory. *Political Research Quarterly* [online]. 2010, roč. 63, č. 3, s. 686–696 [cit. 1. 9. 2013]. ISSN 1938-274X. DOI: 10.1177/1065912910367496. Dostupné z: <http://prq.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1065912910367496>.
- HEJZLAROVÁ, Eva. *Samoživitelství jako veřejněpolitický problém: vymezení problému různými aktéry a návrh politiky*. Disertační práce. Praha, 2012. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- HÖHNE, Sylva. *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití* [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008, [cit. 1. 9. 2013]. ISBN 978-80-87007-93-8. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf.
- HÖHNE, Sylva (ed.). *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus* [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2010 [cit. 1. 9. 2013]. ISBN 978-80-7416-059-2. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_310.pdf.
- HOWARTH, David R., Aletta J. NORVAL a Yannis STAVRAKAKIS. *Discourse theory and political analysis: identities, hegemonies, and social change*. New York: St. Martin's Press, 2000. ISBN 07-190-5664-0.
- KUBALČÍKOVÁ, Kateřina. Role uživatele a zjišťování potřeb v procesu komunitního plánování sociálních služeb. *Sociální práce / Sociální práce*, 2009, č. 1, s. 85–96. ISSN 1213-6204.
- KUCHAŘOVÁ, Věra. *Rodina a zaměstnání V: Neúplné rodiny – Deskriptivní fáze analýzy* [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007 [cit. 1. 9. 2013]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_237.pdf.
- LAMBERT, Elizabeth Y. *The Collection and Interpretation of Data from Hidden Populations*. Rockville: U.S. Department of health and human services, 1990. ISBN B000JVBTEQ.

- LHOTSKÁ, Věra a Iva PETROVÁ. *Ekonomická situace neúplných rodin*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1996. ISBN 9788023837872.
- MADRIZ, Esther. Focus Groups in Feminist Research. In DENZIN, Norman K. a Yvonna S. LINCOLN (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. 2nd. ed. Thousand Oaks (CA): SAGE, 2000, s. 835–850. ISBN 0-7619-1512-5.
- McPHAIL, Beverly A. A Feminist Policy Analysis Framework. *The Social Policy Journal*, 2003, roč. 2, č. 2–3, s. 39–61. DOI: 10.1300/J185v02n02_04. ISSN 0047-2794.
- MITCHELL, Ronald K., Bradley R. AGLE a Donna J. WOOD. Toward a theory of stakeholder identification a salience: Defining the principle of who and what really counts. *The Academy of Management Review*, 1997, roč. 22, č. 4, s. 853–886. ISSN: 0363-7425.
- NEJVYŠŠÍ SOUD ČESKÉ REPUBLIKY. Rozhodnutí NS 8 Tdo 1174/2006. *Nejvyšší soud České republiky* [online]. ©2006 [cit. 9. 2. 2014]. Dostupné z: http://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/EA35D321AE7E20A9C1257A4E00690CBD?openDocument&Highlight=0.
- OLSON, Sheryl L. and Victoria BANYARD. Stop the World So I Can Get off for a While: Sources of Daily Stress in the Lives of Low-Income Single Mothers of Young Children. *Family Relations*, 1993, roč. 42, č. 1, s. 50–56. ISSN 1741-3729.
- PATERSON, S. ‘Resistors’, ‘Helpless Victims’, and ‘Willing Participants’: The Construction of Women’s Resistance in Canadian Anti-Violence Policy. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 2010, roč. 17, č. 2, s. 159–184. DOI: 10.1093/sp/jxq001. ISSN 1072-4745.
- PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Nemožné soužití aneb Proč se rodiče rozcházejí. *Sociální studia*, 2009, roč. 6, č. 4, s. 93–111. ISSN 1214-813X.
- POLICIE ČR. Statistické přehledy kriminality. *Policie ČR* [online]. ©2010 [cit. 18. 4. 2011]. Dostupné z: <http://www.policie.cz/clanek/policie-cr-web-informacni-servis-statistiky-statisticke-prehledy-kriminality.aspx>.
- RADIMSKÁ, Radka. Společná a střídavá výchova – debata plná rozporů. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 2002, č. 4, s. 10 [cit. 1. 9. 2013]. Dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/62bc55a798272cd0a0524f1555f45e01713be30b_rocnik03-4-2002.pdf.
- RADIMSKÁ, Radka. Rozvedené a svobodné matky v České republice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 2003, č. 1–2, s. 11–14 [cit. 1. 9. 2013]. Dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/b5e106bc7ca71c44210d955aaf039bfa4ff170d_rocnik04-1-2-2003.pdf.
- RADIMSKÁ, Radka. Nová moc matek a stará moc otců. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 2004, č. 1, s. 3–4 [cit. 1. 9. 2013]. Dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/687b6aaceaad-fac840d24602acd0d18528c91bb8_rocnik05-1-2004.pdf.
- REINHARZ, Shulamit a Lynn DAVIDMAN. *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press, 1992. ISBN 01-950-7386-X.
- RIBBENS, Jane a Rosalind EDWARDS (eds.). *Feminist Dilemmas in Qualitative Research*. London: SAGE, 1998. ISBN 9781849209137.
- RICHARDS, Leslie N. The Precarious Survival and Hard-Won Satisfactions of White Single Parents Families. *Family Relations*, 1989, roč. 38, č. 4, s. 396–403. ISSN 0197-6664.
- RICHARDS, Leslie N. a Cynthia J. SCHMIEGE. Problems and Strengths of Single-Parent Families: Implications for Practice and Policy. *Family Relations*, 1993, roč. 42, č. 3, s. 277–285. ISSN 0197-6664.
- SABATIER, Paul (ed.). *Theories of the Policy Process*. Boulder (CO): Westview Press, 1999. ISBN 978-0813399867.
- SCHNEIDER, Anne a Helen INGRAM. Social Construction of Target Populations for Politics and Policy. *The American Political Science Review*, 1993, roč. 87, č. 2, s. 334–347. ISSN: 0003-0554.
- SCHNEIDER, Anne a Mara SIDNEY. What Is Next for Policy Design and Social Construction Theory? *The Policy Studies Journal*, 2009, roč. 37, č. 1, s. 103–119. ISSN 1541-0072.

- SCHWENKEN, Helen. Beautiful Victims and Sacrificing Heroines: Exploring the Role of Gender Knowledge in Migration Policies. *Journal of Women in Culture and Society*, 2008, roč. 33, č. 4, s. 770–776. ISSN 0097-9740.
- SKINNER, Christine a Naomi FINCH. Lone Parents and Informal Childcare: A Tax Credit Childcare Subsidy. *Social Policy & Administration*, 2006, roč. 40, č. 7, s. 807–823. ISSN 1467-9515.
- SØRENSEN, Eva a Jacob TORFING. The Democratic Anchorage of Governance Networks. *Scandinavian Political Studies*, 2005, roč. 28, č. 3, s. 195–218. ISSN 1467-9477.
- START, Daniel a Ingie HOVLAND. *Tools for Policy Impact: A Handbook for Researchers*. London: Overseas Development Institute, 2004. ISBN 08-500-3741-7.
- STURDY, Steve, Jennifer SMITH-MERRY a Richard FREEMAN. Stakeholder Consultation as Social Mobilization: Framing Scottish Mental Health Policy. *Social Policy & Administration*, 2012, roč. 46, č. 7, s. 823–844. ISSN 1467-9515.
- ŠŤASTNÁ, Anna. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích* [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009. [cit. 1. 9. 2013]. ISBN 978-80-7416-038-7. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf.
- THOMPSON, Maxine S. a Margaret E. ENSMINGER. Psychological Well-Being Among Mothers with School Age Children: Evolving Family Structures. *Social Forces*, 1989, roč. 67, č. 3, s. 715–730. ISSN 0037-7732.
- TOUŠEK, Ladislav. *Prostor, transgrese a bezdomovectví*. Plzeň, 2013. Disertační práce. Filosofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni.
- VESELÝ, Arnošt. *Veřejná politika a policy analysis*. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2006. ISSN 1801-5999.
- VESELÝ, Arnošt a Martin NEKOLA (eds.). *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-808-6429-755.
- YANOW, Dvora. *Conducting Interpretive Policy Analysis*. Thousand Oaks (CA): SAGE, 2000. ISBN 07-619-0827-7.

Autorka

Eva M. Hejzlarová je odbornou asistentkou na katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde se výzkumně zabývá analýzou a tvorbou politiky – aktuálně zejména teorií sociální konstrukce cílových skupin, analýzou rámců a jejich aplikacemi na různé oblasti sociální politiky.

Kontakt: hejzlarova@fsv.cuni.cz.